a t. d., musí míti nahrazenou vodu, soli, kyselinu uhličitou, čpavek a ostatní látky nerostní, kteréž vynaložila na žeň předešlou. Vysílení a sesílení střídati se musí pravidelně. Ani jedinou sebe nepatrnější látku nesmíme zůstati dlužni, sice nevydá konečně plodu, jenž na látku onu jest odkázán.

Osamělý hospodář musil tedy půdu mrviti, pakli měla pravidelně ploditi. Především musel obrátiti strniště, aby shnilo a vyhubil se plevel; pak zkypřiti půdu, aby otevřely se části její účinkování vzduchu a slunce. To vše vyžadovalo nástroje. Nástrojů potřeboval ale tím více, čím více chtěl vyráběti nad zpotřebu. Nebo pak musel obdělávati půdu bujnější, ku kteréž mu bylo přikročiti ohněm a sekerou. Oheň trávil rychlostí větru nepřehledné krajiny travou a rákosím porostlé a pod ranami sekery skláněla se nebetyčná jedle. Čím více se nástroje zdokonalovaly, tím hlouběji mohl sestupovati do údolí, tím úrodnější půdu vzdělávati, tím vyšší těšiti se bohatosti.

Bez nástrojů ale čili bez ozbrojení práce nemohl se nikdy státi bohatým.

B. Práce ozbrojená v boji s přírodou,

čili:

náuka o kapitálu.

§. 139. Pojem kapitálu.

Že člověk záhy již ruku svou ozbrojil, o tom svědčí pozorování živobytí divocha australského, představujícího nám tvora nejdokonalejšího na stupni vývoje nejnižším.

Prvním nástrojem byl asi kyj a kámen. Kyj byl pak přetvořen v palici a hrot, palice v kladivo a sekeru. Ostré hrany kamenů zvláště křemenů a některých tvarů sopečných, jako n. p. co sklo ostrého obsidianu, vedly bez pochyby k vynálezu nože, kterýž prodloužením proměnil se v meč a dýku. Z řezavých nástrojů utvořen rýč, lopata a pluh. Původní nástroje tyto, jimiž člověk z nevolníka přírody znenáhla povyšoval se za podmanitele jejího, zdokonovaly se během věkův. Viz n. p. pluh, kterýmž byl původně ohnutý, hákovitý kmen. Pluh zdokonalil se značně postavením na kola a připojením radlice, jak byl užíván již u starých Řeků. Později byla vynalezena pohyblivá ploužeň, tak že oráč

dle libosti orati mohl hlouběji neb mělčeji. Připojenou souvačkou docíleny jsou rovné brázdy. Kámen, kyj, palice, nůž, meč, dýka, rýč, pluh a jiné nástroje, jimiž ozbrojil člověk ruku svou staly se trvanlivým zdrojem hodnot: prvními kapitály.

Při rozmanitosti náhledů o podstatě kapitálu vzniká nám úloha, podati řádný výměr pojmu až posavad záhadného. Hleďme především ku smyslu, ve kterémž užívá slova lid. Věda smí jenom v nejhorším případu přikládati slovu rozum neobyčejný, chce-li se státi majetkem lidu a netoliko několika tak zvaných učenců.

Každý, kdož slova toho užívá, míní jím zajisté „kmen užitku hospodářského.“ Každý drží kapitál za trvalý zdroj, stálý pramen, základ, kmen hodnot, z něhož plynou jednotlivé užitky. V tom myslím souhlasí všickni. Mínění rozcházejí se jenom potud, pokud jedni mají jenom to za kapitál, což dává dávky občasné, jiní též, což dává užitek v dobách nepravidelných. Dále shodují se všickni v tom, že kapitál jest předmětem držení našeho, něčím čím vládneme, něčím mimo nás. Dále není nám kapitálem ani vzduch ani světlo, ani půda nevzdělaná — nic co nemá hodnoty. Mimo to jest kapitál hospodáři tím, čím zbraň vojínovi. Beze zbraně těžký boj s nepřítelem; bez kapitálu nerovný boj s přírodou a soutěžitelem. Konečně jest nám podstatným znakem jeho *život*. Když odumřel světu hospodářskému, an ho majetník neužívá buď z vlastní vůle, n. p. zakopal ho jsa lakomec, buď za příčinou vůle cizí, n. p. soudní pečeť položena na dílnu; tu ho nazýváme kapitálem mrtvým, kapitálem prázníkem. A v čem záleží život kapitálu? V ničem jiném, leč v podporování práce výrobné. *Proto nazývám kapitál každý kmen hodnot ozbrojivší práci výrobnou.*

§. 140. Některé důležitější druhy kapitálů.

a) Dle hospodáře, v jehož rukou nalézají se kapitály, lze rozeznávati:

I. *Kapitály soukromé*, sloužící důležitostem hospodářství soukromého, nechť je drží soukromníci nebo stát, jen když je má tento ve vlastnosti své co fiskus čili co osoba soukromá.

II. *Kapitály státní*, sloužící důležitostem hospodářství státního. Uvidíme v hospodářství státním, kterak mylen jest náhled školy manchesterské, že rovná se kapitál státní součtu kapitálů soukromých. Veliká síla těchto jest z ohledu hospodářství státního to-

liko fondem pro zpotřebu. N. p. fondy, z nichž vyplácí se mzda dělníkům. Uvidíme též, kterak z mylné návěsti mylný odvozuje se úsudek, že totiž kapitály státní rostou fondu tohoto obmezováním čili na mzdě utrhováním.

b) Dle vytrvalosti rozeznáváme kapitály:

I. *Stálé, nezpotřebitelné*, lépe řečeno zpovolna zpotřebitelné, a sice buď:

α) *nemovité, nebo stálé v užším slova smyslu*, n. p. mlýn, oul, atd.

β) *movité*, neboli měnící stanoviště své n. p. vůz, loďku atd.

II. *Nestálé, zpotřebitelné*, též *oběžné*, kteréž mění rychle způsobu svou (usu consumuntur). Tyto jsou:

α) *suroviny*, totiž látky, jichž způsoba musí se proměniti, nežli jsou schopny účelu svému sloužiti, n. p. železo, burák, řepka, len, konopí, proutí, plsť atd.

β) *látky pomocné*, jichž jest zapotřebí k spracování surovin, n. p. barvy, palivo atd;

III. zboží a

IV. peníze.

c) Dle způsobu práce, kterouž ozbrojily, rozeznáváme kapitály:

I. *rolnické*, n. p. náčiní hospodářské, nástroje hornické, lovecké atd;

II. *továrnické*: stroje, továrny, látky přípravné;

III. *tržebnické*: prostředky dovozovací, skladiště, krámy atd.

Naproti mylným náhledům některých škol

§. 141. *a*) není kapitálem práce lidská.

Slýcháme ovšem „práce jest mým kapitálem.“ Však uvidíme, že jest to mluva obrazná. Občasné výkony práce lidské dají se kapitalisovati a určiti co kmen hodnot; takže při každé práci lze rozeznávati mezi zdrojem síly výrobné a plněním občasným, mezi stálým pramenem a užitkem se střídajícím. To pohnulo Ricarda, Canarda a Say'a, že uznali práci za kapitál. Náhled ten odpírá obecnému rozumu, kterýž přikládán jest slovu kapitál. Jest ovšem pravda, že jest práce prostředkem výroby. „Nechopiv se sekery, chaloupky nezrobíš.“ „Nebčháš-li, nemáš, nehledáš-li, nenajdeš.“ Vezměme n. p. obyčejné hodiny a odtáhněme všecku práci na zhotovení jich vynaloženou. Co zbyde? Drobet dříví a železa. Vizme díla umělecká, n. p. ploskořezbu v klášteře

sv. Jiří na hradě Pražském, představující korunování P. Marie, kteráž jest dílem velice uměleckým, dávajícím důkaz o vysokém stupni, na kterémž stálo řezbářství naše již v XII. století. Bez práce vynaložené zbylo by drobet opuky bělohorské. Též pravda, že jest práce trvalým zdrojem hodnot. Pokud jest mysl zdravá v těle zdravém, potud nevyschne pramen stálé obživy. Však přece nelze považovati práci za kapitál. Nebo člověk pracující, jemuž kapitál jest prostředkem výroby, stal by se sám výroby prostředkem: *nástroj a upotřebitel jeho by se ztotožňovali*; základní pravidlo myšlení, dle něhož sluší rozeznávati protivy, by se opomenulo.

Naproti tomu může se nám namítati, že jest práce otrocká, pouhým nástrojem výroby; a práce svobody občanské požívajícího, hospodářsky ale závislého dělníka dílem nástrojem, dílem činností samostatnou. Ano může se i vypočítávati, mnoho-li stojí výroba práce, totiž výlohy za vychování, vyučení oděv a stravu dělníka. Angličan neříká, mnoho li má příjmu, ale mnoho-li váží. A v mnohém ohledu jedná se s lidem jako s kapitálem, n. p. pojišťuje se pro případ úmrtí, jako domy, nábytek, úroda, dobytek, lodi a j. pro případ zkázy ohněm, vodou, krupobitím a bouří; pro případ tělesných úrazů na železnicích, jako vaky, zboží a jiný náklad. Může se dále namítati, že práce největší části lidstva jest prostředkem a účelem výroby. Prostředkem hledíc k těm, jimž jest věnována; účelem hledíc k sobě samé. Proto zdá se, jakoby práce přece byla prostředkem výroby a tudíž kapitálem.

Však ani práce otrocká ani dělnická není kapitálem. Tato proto, poněvadž neslouží toliko k podpoře výroby cizí, nýbrž vyrábí též *pro sebe*. Ani ji nelze nazvati nástrojem, leda toliko v mluvě obrazné. Kapitálem ale naprosto není, poněvadž není jediným směrem, kterýmž zjevuje se lidská bytost dělníka. To platí též o práci otrocké. Mimo práci ano současně i s prací výrobnou *zpotřebuje* i dělník i otrok; zužívajíce hodnot a maříce jich. Proto přistupují tu k podstatným dvěma znakům kapitálu, že má totiž býti *kmenem hodnot* a sloužiti *ku podpoře práce výrobné*, ještě cizí znaky, že totiž, domnělý nástroj výroby jest spolu *sám* výrobitelem a slouží ku podpoře *práce zpotřebné*, čímž stává se práce pravý *opak* kapitálu.

Mimo práci vyhlašují posavadní školy politickohospodářské, vyjma *národovce*, ještě mnohé jiné hodnoty za kapitál, ačkoliv je

po rozumu kapitálem nikterak nelze nazvati. Omyl ten vyvrátím v článcích následujících.

§. 142. *b*) Kapitálem nejsou prostředky výživy.

Roscher, jenž vyměřil kapitál co výrobek uložený k další výrobě, vřadil v pojem kapitálu podivnou logikou též prostředky, kteréž mají sloužiti k výživě. Dle náhledu toho jest ona část hodnot, kterýchž zpotřebeno od začátku až ku konci výroby, a kteréž se musí co výlohy odtáhnouti od užitku hrubého, kapitálem. V hospodářství společenském zahrnoval by kapitál dle nauky této veškerou zpotřebu národa; nebo prostředků k výživě potřebujou netoliko pracující, ale i podnikatelé. Však snadno dokážu omyl náhledu tohoto.

1. Kapitál jest kmen hodnot ozbrojivší práci výrobnou. Předpokládá tedy práci; práce pak prostředky k výživě pracujících. Kdyby tyto byly též kapitálem, předpokládala by práce kapitál a kapitál práci!

2. Nelze omluviti, že uvedl prostředky výživy co kapitál vedlé sadů *mnoholetých* a vedlé dobytka k práci a užitku sloužícího, pokud jest péčí lidskou odchován, zachován a šlechtěn. Nebo klada důraz na *mnoholeté* (perennirend), patrně tím naznačiti chtěl podstatný pojmu znak „trvání“ kmene hodnot v protivě k užitkům občasným a za prostředek k výživě sloužícím. A přece má tyto též za kapitál! Kdyby si byl všimnul díla, jež sepsal celý věk před ním ekonomista francouzský J. Droz, možná, že by se byl poklesku onoho vystříhal. Však Roscher vyhlášen za znamenitého a Droz jest ekonomista velikosti asi třetí nebo čtvrté! Droz rozdělil všeliké výrobky hmotné na tři třídy: Fondy pro zpotřebu, kapitály a příjmy. Fond pro zpotřebu tvoří výrobky sloužící neprostředně potřebám našim přirozeným neb vymyšleným. Kapitály těží též k tomuto cíli ale přispívají jen způsobem prostředním, kdežto předmětové na zpotřebu vynaložení přispívají k tomu přímo a neprostředně. Oněch můžeme užíti k nové výrobě; tito zpotřebují se a zmaří, nezůstavujíce po sobě ničehož. Jelikož mizí se mnohé prostředky, z nichž záleží fond pro zpotřebu, velmi pomalu jako nábytek, domy a j., mohou se nahromaditi tímž způsobem jako kapitály stálé, a proto jeví se mezi kapitály a fondem pro zpotřebu veliká podobnosť (L' Économie politique VI), kteráž

ovšem nedovolila poznati Roscherovi podstatného mezi nimi rozdílu.

§. 143. *c)* Kapitálem není obydlí.

Ačkoliv nazývá Roscher kapitálem každý výrobek uschovaný k další výrobě, čítá přece mezi kapitál v B. §. 42 stavení, a sice nejenom dílny, zásobnice, ale i obydlí. Však uvažme rozdíl mezi výrobou a zpotřebou, a uvidíme hned, že tu opět ztotožnila zkažená dialektika dva pojmy naprosto rozdílné, jako jsou výroba a zpotřeba. Leží na bíledni, že upotřebení stavení k účelu pouhého bydlení není leč zpotřebou, jako požívání pokrmů a nápojů anebo upotřebení oděvu. Čím rozsáhlejší obydlí anebo čím více užívá kdo stavení k obydlí, tím větší jest zpotřeba jeho. Má-li zeman dům v městě, letohrad na venku, nebo vůbec několik bytů na statcích svých, kterýchž nepronajímá alebrž toliko k potřebě své užívá, a z kterýchž musí platiti ročně několik tisíc daně, jistě bude zdráhati se obyčejný rozum lidský nazvati stavení tato kapitálem, jako činí Roscher! Nebo obyčejnému rozumu jest toliko to kapitálem, což vynáší, nikoliv ale, co z kapsy vynáší. Kdyby věda chtěla obejíti se bez podstatného znaku kapitálu, že jest totiž *prostředkem výroby*, stavila by se v přímý odpor s všeobecným náhledem o podstatě jeho. *Proto jenom ty příbytky, byty, domy a stavení jsou kapitálem, jichž účelem jest sloužiti buď zcela buď částečně výrobě.*

Zde spolu vidíme rozdíl, jaký má zpotřeba nevýrobná vzhledem k blahobytu. Zeman náš, kteréhož stojí nevýrobné jeho byty daní, oprav a zpráv do roka okolo deset tisíc zlatých, může býti mnohem bohatší kapitalisty, jenž těší se důchodku téže velikosti. Jeví se tu pravda věty, kterouž jsem nahoře vyslovil, že zpotřeba nevýrobná jest měrou blahobytu.

§. 144. *d)* Kapitálem není každý pozemek.

V poznámce k §. 42 praví Roscher, že nemůže chváliti Ganilha, Hermana a Dunoyer'a, poněvadž počítají pozemky též v kapitál. Osměluji se souhlasiti s nimi naproti náhledu jeho. Hledíme-li totiž k podstatným znakům pojmu kapitálu, nalézáme, že jsou společny též pojmu pozemků. Není pochyby, že lze pozemků užiti k výrobě. Viděli jsme, že již v hospodářství osamělém a před ozbrojením práce vyráběl člověk velikou hodnot část z půdy. V hos-

podářství společenském zakládá se na možnosti upotřebení půdy k výrobě veškerý průmysl rolnický. Přesvědčení o možnosti této jest tak mocno, že svedlo některé spisovatele n. př. Carey'ho k náhledu, jakoby bylo výroby pouhé přírody. Však dokázal jsem již, že práce bez pomoci sil přírodních velmi málo vyrábí, však přece *vyrábí*, kdežto nemůže býti naprosto řeči o výrobě *pouhých* sil přírodních. Ty nejsou vázány toliko na práci, nýbrž závisí též na pozemku; totiž všude, kde jich nelze zjednati leč získáním hmoty, buď si již pozemkem neb ne. Je-li hmota, kteréž zapotřebí jest k rozpoutání sil přírodních, pozemkem, pak jest pozemek kapitálem, poněvadž kmenem hodnot, kterýmiž jsou síly přírodní. Kapitálem ale není, pakli výrobě neslouží, jsa užíván n. p. k procházce a projížďce, aneb zpotřebován n. p. k lámání kamene. Kapitálem jest pravidelně v rukouch rolníka. Chceli tento vyráběti obilí, pak má zapotřebí dvou sil výrobných: *své* vlastní, a pak zúrodňující přírodní. Však byť by některé síly přírodní zdarma nabyl, přece má zapotřebí hmoty, a sice především ornice, s kterouž spojena jest zúrodňující síla přírodní. Mimo ornici potřebuje pozemek; tak že v případu tomto ani pouhé síly výrobné ani ve spojení s hmotou k výrobě hodnoty žádoucí (obilí) nedostačují, nýbrž zapotřebí jest ještě kmene hodnot k ozbrojení práce neboli kapitálu, kterýmž jest pozemek.

Nemá-li věda naproti účeli svému změtovati a zatemňovati pojmy, sluší rázně a rozhodně opříti se posavadní škole národohospodářské a naproti větám jejím, „výroba závisí na třech silách, přírodní, práci a kapitálu; v sílu přírodní počítá se ale též hmota a kapitálem nejsou pozemky" vysloviti pravdu: výrobě vystačuje buď pouhá síla lidská, aneb tato ve spojení se silou přírodní; buď má první anebo první i druhá zapotřebí hmoty, kteráž kapitálem buď jest, buď není.

Hlavním skladem sil přírodních podporujících práci lidskou jest půda. Má-li dostáti půda účeli tomuto, zapotřebí, aby byla kmenem hodnot. Hodnota jest buď plodem pouhé práce, buď součinu práce a sil přírodních. Tím jsou plodiny polní hodnoty z kmene pozemku. Proto platí o pozemku vše, což vyžaduje pojem kapitálu a pozemek jest kapitálem, *když slouží za prostředek výroby.*

Nedám se ani dost málo másti námitkou, že náhled můj od-

poruje u posavadních škol politicko-hospodářských oblíbenému rozvržení pramenů výroby v moc přírodní, práci a kapitál. Odpor ležící v tom, že jest kapitál prostředkem výroby a že pozemky, ač jsou prostředkem k témuž účeli, nemají býti kapitálem, leží na bíledni. A proč nemají býti kapitálem? Poněvadž tomu nedovolují pánové, kteří učinivše sobě přihrádky tří sil výrobných, nechtějí přiznáním k pravému náhledu vložiti ruku na zboření zpuchřelé stavby. Konečně:

§. 145. e) Kapitálem není každá zásoba.

Riedl a Schön označili kapitál co zásoby nebo nahromaděné statky, a Bastiat co souhrn přístrojů, nástrojů a strojů a k pokračování výroby potřebných zásob. Jest tomu skutečně tak? Jsou zásoby kapitálem? Odpovězme především na otázku, jsou-li příčinou výroby? Myslím, že nikoliv; že jsou její účinkem, majíce za účel sloužiti zpotřebě. Jenom proto, že nelze krok za krokem zpotřeby vyráběti, jest zapotřebí zásob („blázni domy staví a moudří hotové kupují.“ „Hloupý všecko skoupí“), a nebylo by zásob, kdyby bylo lze ukojiti zpotřebu pojednou. Zásoby mají tudíž říditi se zpotřebou.

Chovají-li špekulanti nebo tržebníci obilní zásoby mnoho let; zanáší se toliko rozdělováním zásoby a přenášením nadbytku na dobu nedostatku. Tím že rozdělí se zpotřeba na více dílů pro více lhůt, nestává se v podstatě věci jí sloužící nižádná změna. Zásoba slouží v případu tomto zpotřebě a nikoliv výrobě a není tudíž kapitálem.

Něco jiného platí ovšem, když nejedná se o zásobu sloužící zpotřebě, nýbrž o přispění její k účelům výroby, n. p. o zásobu zrní k setbě určeného, jako byly n. p. zásoby někdejších kontribučních sýpek zemí Koruny České, do nichž museli rolníci každoročně jistou část obilí odváděti. Zásoby tyto byly kapitálem, neboť nebyly fondem ustanoveným pro zpotřebu; nýbrž měly určení, aby bylo v čas nouze odkud vziti potřebného zrní *k setbě*, aby sloužily výrobě rolnické: byly kmenem hodnot ozbrojivším práci výrobnou.

Co platí o zásobách k setbě určených, platí též o ostatních zásobách k účelům výroby ustanovených.

Jak nabyti kapitálů.

§. 146. α) Úsporou zpotřeby.

Až posavad učí škola manchesterská, že kapitály vznikají *toliko* úsporou. Dá-li se omluviti krátkozrakosť a nevědomosť, musí kárati se nesvědomitosť, s kterouž vyhledává škola ta pro nesmyslné náhledy opory u nejhlavnějšího z původců vědy naší, u Adama Smitha. Tak neostýchá se jeden z lepších stoupenců jejích (Dr. J. Schön str. 161) viniti Smitha, že prý vystavil úsporu za zdroj vznikání kapitálů. V kap. 3 knihy II. díla Smithova čteme ovšem, že kapitály rostou úsporou, a zanikají mrháním a nehospodařením. Praví ale hned dále, „tím cokoliv kdo uspoří, rozmnožuje kapitál, užívaje ho buď sám zaměstnáním většího počtu rukou pracovitých, buď dávaje k tomu možnosť půjčováním jiným na úroky, t. j. za díl výdělku jejich.“ Praví sice, že úspora jest *neprostředním*, zdrojem kapitálu, nikoliv pilnosť. (Parsimony, and not industry, is the immediate cause of the increase of capital.) Však hned dokládá, že úspora nemá jiného úkolu, leč hromaditi co pilnosť vyrobila. Pánům školy manchesterské naprosto ušlo, že Smith má úsporu za zdroj kapitálu proto, poněvadž jedenkaždý dle náhledu jeho to co uspořil hned ukládá; není prý to přikázáno zákonem, ale jednoho každého vede prý k tomu nejbližší prospěch. Dle náhledu jeho nedostačí tedy úspora sama o sobě, alebrž zapotřebí upotřebení uspořeného k výrobě nebo uložení na úroky, a kdo mluví o úspoře co zdroji kapitálu, myslí tím vždycky *výrobné* uložení uspořeného, kteréž jest skutečně výdatným zdrojem kapitálu, prostředkem nabývání bohatství, a rozmnožování blahobytu. Před čím A. Smith hlavně vystříhal, stalo se devisou školy manchesterské, za kterouž chtěla zaplaviti svět kapitály, totiž: „nevýrobné hospodaření.“ Mnoho-li uspořeno najde se dle Smitha, odtáhneli se zpotřeba od výroby. Čím větší nadbytek, tím více růsti *může* kapitál. Škola strannická chopila se ale vedlejší stránky této a učí, že jest kapitál souborem výrobků, jež mohly se zpotřebiti ale nebyly zpotřebeny. Nástroje výrobné, jako náčiní hospodářské, stroje továrnické zpotřebujou se (consumuntur) zajisté výrobou: ergo nechme celé výroby, uspoříme nástrojů. K tomu by musila přijíti, kdyby byla dosti důsledná. Ovšem hraje v tom velikou úlohu ještě jiný základní omyl, tak že bychom sdílejíce i náhled o jedno-

stranném vznikání kapitálů úsporou, důslednosti oné byli se vystříhali, poznavše rozdíl mezi rušbou co ničením hodnot a zpotřebou co rušením hmoty za působení člověka. Ani tehdy není úspora zdrojem kapitálů, béřeme-li slovo zpotřeba v pravém smyslu, totiž ve smyslu rušení hodnot za působení člověka, a slovo úsporu v pravém smyslu „nadbytku výroby nad zpotřebou," kteryžto rozum dává slovu i lid: „Kdo spořiti chce, od úst začíti musí." Při důkazu tom velice nám prospěje rozvrh knihy této v hospodářství osamělé a společenské.

Jaký význam mělo by spoření u hospodáře osamělého? Buď si lovec, buď si pastýř, buď si rolník: vždy může vyráběti do zásoby, pamětliv že, „co se v letě rodí, pro zimu se hodí." Kdyby naplnil všecky sýpky své, strádaje, aby nemusel strádati, zdaž tím získá jakého kapitálu? Takovéto zásoby sloužily by toliko k rozdělení zpotřeby na delší lhůty, a nebyly by úsporou, majíce sloužiti k tomu, aby množily zpotřebu. Dejme tomu, že by zpotřebu co možná obmezil a zvýšil co možná výrobu: zdaž by uspořil jakého kapitálu? Může se namítati, že mezi zásobami těmito jest obilí k setí, kteréž, jak jsem nahoře dokázal, jest kapitálem. Však byla by to námítka nepodstatná, poněvadž zásoba k setí netvoří část zásob zpotřebných, nebo jinými slovy, poněvadž zásoba k setí nevzniká teprvé tehdy, když něco zbyde ze zásob za zimu strávených, nýbrž povstala výrobou, podniknutou za účelem setby. Zásoba k setbě tak málo povstala úsporou, jako rádlo, pluh, motyka, spřežný dobytek a jiné kapitály ozbrojivší práci na opatření potravy vynaloženou. Kdyby kapitály vznikaly spořením, musilo by jich býti nejvíce tam, kde se nejvíce spoří. Zkušenosť ale svědčí naopak. Dle Carey'ho jsou nejvíce nakloněni k spoření dělníci Irští, Laponci a Indové. Dějiny vypravují, jak v časech nepokojných uschovává obyvatelstvo potravu. Indičtí panovníci spořili veliké úhrny peněz, pro čas nedochodku daní. Kastilian prý spoří potravu v nějakém silo a divoch západní Ameriky v nějakém úkrytu. Hospodyně spoří vodu v cisterně, přestává ale spořiti, jakmile řeka proklestí si dráhu k obydlí jejímu buď průplavem, buď vodovodem. Za doby této těšívá se ale více kapitálům nežli za doby spoření vody v cisterně.

Viděl jsi tedy, že v hospodářství osamělém nepovstávají kapitály úsporou na zpotřebě. Teprvé v hospodářství společenském dá se mysliti částečně tvoření kapitálu úsporou, a sice jak uvidíš

nejsnadněji speněžením nadbytku nad nevyhnutelnou zpotřebu a upotřebením peněz co kapitálu. Jak nepatrny jsou ale kapitály záležející v penězích, nahledne každý, až ukážu, že úhrn veškerých peněz v oběhu se nalézající obnášívá asi $^1/_8\%$ kapitálů země. Proto pravím, *že nepatrná část kapitálů vzniká úsporou zpotřeby.*

Naproti tomu uvidíš v článku následujícím, že

§. 147. β) Kapitály vznikají pravidelně zmocněním a sestavením (kombinací) výrobných sil.

Pravil jsem, že nepatrná část kapitálu povstává negativnou cestou zdržování od zpotřeby. Vzniká otázka: co jest tedy zdrojem velikého množství kapitálů, jemuž těší se hospodář osamělý a společenský? Odpověď vyplyne z úvahy následující.

Za doby, kdež zanášel se prahospodář lovem, vyšel z důmyslu jeho prak, luk, šíp, udice, síť, loďka a něco jiných nástrojů života loveckého. Když začal chytati a stavěti plachou zvěř, t. j. zanášeti se pastýřstvím; tu povstal stan a zapřažen dobytek: což s celým stádem výrobě pastýřské určeným pojednou znamenitě rozmnožilo počet kapitálů. Když uzřel hospodář, kterak matka země zrní sobě svěřené mnohonásobně navracuje, a zanášeti se počal rolnictvím; tu nastala ihned výroba rozmanitých nástrojů rolnických: čímž byly kapitály opět značně rozmnoženy. Surovin rolnictvím dobytých započato přispůsobovati rozličným oblibám a choutkám. Suroviny považovány za výrobky původní a předělávány opět a opět. K tomu bylo zapotřebí nástrojů a strojů nových a nových práci řemeslnickou zamněstávajících. Nejenom řemeslo vyžadovalo nových strojů, ale kapitály rozmnoženy jsou hlavně účinkem, jakýž mělo řemeslo na rolnictví. Řemeslo probudilo potřeby rolníkovi posud neznámé, rostla zpotřeba, dán podnět k rozšíření výroby a k tvoření nových pomůcek práce: k výrobě kapitálu. Kapitály nevznikají tedy, jak učí askétická a hladová náuka úspory, zdržováním od zpotřeby, *alebrž podněcováním rozumné zpotřeby, povzbuzováním tvoření kapitálů zvýšením a sestavováním sil výrobných.*

Platnosť věty nabyté z pozorování hospodářství osamělého neodporuje zkušenosti hospodářství společenského. Známo, kterak bohatým rozmnožením kapitálu provázen jest přechod národa ze stavu rolnického k továrnictví. V době této přechodné bývá stát

pravým tvůrcem kapitálů cly ochrannými. Kterak zázračně pomáhati může stát hospodářství společenskému ustanoveními politickými, která zabezpečují celým třídám společenským odchovávání síly výrobné, kteráž kombinujíc se s ostatními již jsoucími, stává se zdrojem ohromných kapitálů, o tom přesvědčím bohdá v hospodářství státním.

Nežli rozloučíme se s hospodářem osamělým, skoumejme:

§. 148. Účinek kapitálu na úsporu práce.

Lovec musí říditi kroky své dle běhu zvěře. Jaká zpotřeba práce, kteráž náleží mezi hodnoty pomíjející v okamžiku výroby a dadoucí se ze všech nejméně přenášeti! Pastýř těší se většímu již kapitálu, an řídí sám kroky stáda; úspora práce naproti stavu předešlému jest velika. Však vždy ještě plýtvá se silou práce n. p. bouráním ohrady, kdykoliv opouští se pastvina a obnovováním na místě nového stanoviště. To uspořil si rolník, vystaviv *jednou pro vždy* pevný plot, chlévy a stáje, a práci takto vynaloženou není mu zapotřebí opětovati více snad po celý život. Aby uspořil práce, kterouž musí vynakládati denně k nošení vody, vystavěl *jednou pro vždy* vodovod a práce jest uspořena pro celý věk. *To jest působení kapitálu, že prací jednou vynaloženou uspoří se práce občasná na dlouhý čas, někdy na vždy.*

Úspora práce jest tedy *následek*, nikoliv, jako mýlí se Carey a Dühring, *původem* tvoření kapitálů. Abychom si učinili ponětí o práci, kterouž usporují nám denně kapitály naše, pohleďmež na okamžik do hospodářství společenského, a pomysleme si, že by vymizely pojednou všecky kapitály naše. Zachovajíce důmysl svůj otevřeli bychom ovšem pozmenáhla staré a nové zdroje výroby. Mnoholi potu stály by ale ty nejhrubší nástroje, kteréž by zhotoviti musela neozbrojená ruka naše! Dejme tomu, že by nebylo kteréhosi druhu důležitých nám kapitálů n. p. knihtiskáren a všech k nim příslušících strojů a nástrojů. Co bychom si počali, majíce sepsati jenom část kněh vycházejících nyní z tiskáren našich? Co bychom si počali bez rychlolisů tisknoucích denně k 60.000 archů? Kolik bibliatorů neboli kleriků (jak nazývali se v středověku opisováním kněh zanášející se písaři) bylo by k tomu zapotřebí! Co bychom si počali bez železnic? Kdebychom vzali rukou pracovitých, aby obstaraly dovoz sta tisíců centů, kteréž rychlostí větru denně na sta mil dováží a přiváží lokomotivy naše?

Na všecken spůsob musili bychom buď průmysl a tržbu obmeziti, buď vytrhnouti nesčíslných dělníků, řemeslníků a továrníků z posavadního zaměstnání při rozmanitých odvětvích výroby, a dáti jim do rukou bič a uzdu, aby konali onu práci, kterouž nyní nám usporují železnice. Hrůza pojímá člověka při pohledu na stav zemí prázdných kapitálů. Jaké množství práce bývá tu promrháno, kteráž by jinak obrácena býti mohla k výrobě rozmanité! Hospodář bez kapitálu jest blízek otroku. Vidíme to na nešťastných zemích podrobených tržbě anglické. V Západní Indii Britické zamezeno zůmyslně tvoření kapitálu. Žádná továrna nesměla býti vystavěna; ani čistění cukru nebylo dovoleno. Suroviny dováženy na sta mil do země mačešské, aby ji co tovary zase sta mil nazpět konaly. Mnoholi lodníků, námořníku, dovozníků, jednatelů a osob tržbě pomocných zbytečně namáháno! Vyráběči indičtí obdrželi čtvrtinu ceny, za kterouž se výrobky jejich prodávaly, nejsouce lépe natom než dozorci otroků, kteréž musili zaměstnávati k užitku britických pánů svých. První pohled tedy na stav hospodářství společenského učiněný, úplně stvrzuje větu pozorováním vývoje hospodářství osaměléhо nabytou, že kapitály mají ohromný účinek na úsporu práce. Jest tudíž poměr mezi úsporou a kapitálem. Však mylně byl by vyjádřen, že kapitály se musí uspořiti, aby stala se práce výrobnější. Nýbrž sluší říci: *Kapitály se musí vyráběti, aby uspořila se jimi práce.*

Ku konci nauky o kapitálu stůj:

§. 149. Krátká kritika posavadních náuk o kapitálu.

Veliké zásluhy o zlepšení nauky o kapitálu vydobyl si několikráte již uvedený Dühring a sice spisem svým „Capital und Arbeit“ a výtečným dílem „Kritische Grundlegung der Volkswirthschaftslehre.“ V obou dílech vynasnažuje se spisovatel, aby vyčistil jak náleží zrak škole manchesterské. Opíraje se o Carey'ho a Lista popírá posavadní nauku o vznikání kapitálů úsporou. Praví, že nejenom mylný panuje náhled, jakoby spoření peněz hlavní bylo při tvoření kapitálu věcí; kdežto skutečnou podmínkou hromadění kapitálu jest positivní činnosť práce tvůrčí; že k této jest ovšem nevyhnutelně zapotřebí peněz a jiných podmínek; však co národ s prostředky mu otevřenými dokáže, že závisí na ráznosti a spůsobu kombinace sil jeho; že kdož tyto původy tvoření kapi-

tálu změtuje s poměrně nepatrným základem kapitálu, dělá ze živé síly otrokyni vlastního plodu jejího. Dokázal, že křivé náhledy školy manchesterské mají základ svůj hlavně a především v nerozeznávání kapitálů hospodářství soukromého a státního. Vyvrátil mylný náhled stotožňující kapitál s úvěrem. Vyvrátil omyl, že kapitál roste v poměru geometrickém. Co se dotýče pojmu kapitálu, uvádí co podstatné znaky jeho:

a) trvání kmene vzhledem k užitkům občasným;

b) že jest nástroj výroby; a konečně

c) rozdílnosť jeho od vyrábějícího subjektu.

Dle toho shodoval by se výměr můj s tímto co do znaků *b*) a *c*), nikoliv ale co do nutnosti poměru kmene hodnot k užitkům občasným. Vždyť uvádí sám předměty za kapitál, kdež o užitku občasném není řeči, n. p. stavení hospodářská výrobě rolnické sloužící naproti přibytku hospodářovu. Větší neshoda v náuce ale jest ta, že ačkoli uvádí co podstatný znak kapitálu „nástroj výroby," přece rozeznává kapitál výrobný a kapitál zpotřebný. Praví, že by to bylo podivno, aby nemělo býti něčeho, což by představovalo skapitalisované jednotlivé zpotřeby, jakož to jest vzhledem k dávkám a užitkům. Ovšem že jest a sice hodnota abstraktní, naznačující, jak vysoko ceníme výrobné síly a kapitál působící při výrobě dostatku k účelům zpotřeby. Říkáme, že zpotřeba ročních 500 zl. představuje kapitál 10.000 zl. Tím chceme říci, že výrobné síly a kapitál, jimiž zjednán jest dostatek mající hodnotu 500 zl., rovná se 10.000 zl. na úroky uloženým. Však tato kapitalisováním obdržená abstraktní hodnota není kapitálem. Nebo kapitál jest hodnotou konkretní, kterouž sesiluje se práce k účelům výroby.

Co se ostatních spisovatelů dotýče, jest náuka o kapitálu novým svědectvím, kterak vzdálili se stoupenci Smithovi od zdravých náhledů mistra svého. Již několikráte upozornil jsem na spůsob zvláště školy manchesterské, že chytá se jednotlivých výroků mistra a nevšímá si směru jeho vůbec. Smith jest jeden z velkých myslitelů, jimž jest lhostejno zdali výměry jimi podané vyhoví nárokům pedantů. Kdo mužům takovým porozuměl, snadno doplní nedostatek přísných výměrů jak obyčejny jsou ve vědách exaktních; duch obmezený drží se ale řádky a směšnou důsledností, v kteréž hledá známku učenosti, vzdaluje se čím dále tím více od původního pravého náhledu.

Ukázal jsem již v §. 146, že Smithovi jest kapitálem toliko zásoba výrobná. V kap. 1. knihy I. dělí zásoby hospodářovy v dva díly. Díl, od něhož očekává příjem, nazývá kapitálem; naproti tomu staví druhý díl sloužící neprostřední zpotřebě jeho. (His whole stock.... is distinguished into two parts. That parte which, he expects, is to afford him this revenue, is called his capital. The other is that which supplies his immediate consumption.) Že Smith staví kapitál naproti zásobám pro zpotřebu, vyplývá z kapitoly 3 knihy II, kdež jedná o úspoře. Z výroků tam mimochodem uvedených utvořila si škola manchesterská hladomornou náuku úspory, dle kteréž jest kapitálem nadbytek při zpotřebě uspořený. Tak vyměřuje Dr. J. P. Harl v státním hospodářství svém z r. 1811 §. 200 kapitál co „zásobu užitku nebo přebytku nad potřebu přítomnou; a sice jest každý kapitál nahromaděná zásoba statků, plod práce nadbytečné, a může býti dle libosti držitele buď neprostředně zpotřebován, bud jinak užíván, čímž slouží k zvýšení bohatství.“ Dle toho jest kapitálem i zásoba sloužící *zpotřebě*.

Ricardo nazývá kapitál „nahromaděnou práci“, a Canard počítá ve svých zásadách hospodářství politického v kapitály i člověka! Zdaž není tu pomíchán účel s prostředkem; zdaž možná si mysliti náhledu převrácenějšího toho, kterýž činí člověka předmětem vlastního držení svého? Riedel připouští v národním hospodářství 1838 §. 349, že pojem kapitálu obsahuje v původním a běžném významu svém toliko úhrn *uložený*, nikoliv ale zásobu určenou pro obyčejnou a pravidelně opětující se zpotřebu kapitalisty; přece ale nazývá kapitálem „každou zásobu výrobků neboli předmětů příjmů“ To prý jest zcela lhostejno, zdali se ho užívá k výrobě či k zpotřebě; jelikož užívání kapitálu nemá prý s podstatnými jeho znaky co činiti. Naproti tomu uvádím, že spisovatel jmenuje něco kapitálem, co jím skutečně není: pouhou zásobu výrobků, kterouž nazývá Smith naproti kapitálu (capital) „stock.“ Způsob užívání zásoby arciže jest znakem podstatným, jelikož rozhoduje o bytí a nebytí pojmu.

Rau vykládá v §. 51 kapitál co „jakkolivěk nashromážděnou zásobu movitých prostředků výdělečných.“ V §. 53 rozeznává kapitály hospodářství soukromého a státního. Tyto mají rozmnožovati jmění národní. Ony prý neslouží toliko těžení, *alebrž i zpotřebě osobivé*. Té logiky školy manchesterské! Vyšší, abstrakt-

nější, obecnější pojem rodu určuje znakem naprosto sporným s obsahem jeho. Povahou rodu jest *a*) zásoba věcí movitých, a *b*) výdělečných. Rozdílem rodu nižšího jest zpotřeba osobliva t. j. zásoba nevýdělečná. Všechen kapitál jest tedy zásoba výdělečná; kapitál soukromý jest ale nevýdělečný; co platí o všech, neplatí o všech!

Konečně Roscher jmenuje v §. 42 kapitálem „každý výrobek uschovaný k další výrobě.“ To ale nevadí, aby na sedmé řádce doleji čítal mezi kapitál též příbytky a dále pak prostředky výživné vyráběčů, a toutéž logikou jako Rau mluví v §. 43 o kapitálech výrobných a zpotřebných! Co zástupce posavadní školy národohospodářské neopomenul zmíniti se též o kapitálech nehmotných, tak že čítá v kapitály nejenom *zručnosť* a *důvěru*, ale i hádejte co? — stát! Ano dle Roschera jest stát kapitálem! Konečně aby dílo své ověnčil, podal též hladomornou náuku manchesterskou o vznikání kapitálu úsporou.

Dokázal jsem, že vznikají kapitály v *nejmenší* míře zdržováním od zpotřeby; Roscher ale učí, že vznikají *hlavně* (hauptsächlich) úsporou, kterouž myslí zdržování od zpotřeby. V hospodářství státním ukážu, že hospodářství národů, držících se náuky této, vésti musí k záhubě jejich. V hospodářství soukromém sluší jen s opatrností odporučovati úsporu co zdroj kapitálů. Představuji Roscherovi dva hospodáře starající se o budoucnosť synů svých spůsobem rozdílným. První rozumný a zkušený dá syna všestranně vzdělati, vyučí jej nejenom řemeslu ale postará se též o mravnosť a ušlechtilosť povahy, zkrátka nezapomene též na duši, o kterouž abych s Komenským mluvil větší jest péče potřebí, nežli o tělo, o zevnitřní tu chalupu její. Druhý, aby nemusel peněz vynakládati, nechává jej běhati, aneb sobě při práci pomáhati. První vložil v syna svého poklad výrobných sil, druhý uspořil synu značný součet peněz, jichž může užiti co kapitálu. Oba chtěli pojistiti synům svým budoucnosť. Druhý pečoval o kapitál vedlé Roscherem odporučené náuky o úspoře. Ztratí-li syn jeho kapitál, nemůže nabyti jiného, an nemá k tomu potřebných vědomostí, slovem výrobné síly. První držel se zastávaného mnou náhledu o vznikání kapitálu pěstováním síly výrobné. Ztratí-li se kapitál, může se nabyti opět a opět: co soudíš, která náuka jest zdravější? Náuka Roscherova o úspoře není leč následek omylu, z kteréhož drží hospodářství politické za náuku o hodnotách, nebo

což k stejným vede důslednostem za nauku o statcích, neporozuměv, že jest vlastně vědou *o výrobných silách* Nehledá tedy zdroj hodnot, kdež skutečně jest, totiž ve výrobných silách, alebrž teprvé v hodnotách. Ještě to by nevadilo, kdyby skutečně myslil na hodnoty. Nebo mezi hodnoty musil by čítati též výrobné síly, čímž by vyhnouti se musil mylné náuce o úspoře. Však hodnoty jsou mu pravidelně platnotami, to jest hodnotami výměnou změřenými; a v tom vězí základ nesčíslných omylů. Jak bychom mohli očekávati od školy jeho, že by odporučovala hospodáři, aby pojistil dítkám vychováním živý kmen sil výrobných; vždyť za veškerý náklad na to činěný nezjedná jim něčeho, co by se dalo vážiti neb měřiti! A což teprvé v hospodářství státním! Mnoho-li nesčíslných platnot zpotřebuje se k vychování budoucího pokolení; proto lépe spořiti při vychování a zanechati mu nových kapitálů! Nejzhoubnější rušitelkou kapitálu jest válka; proto musí škola tato důsledně zatracovati *každou* válku, byť krásně byla vedena k nabytí politické moci, nejvydatnější to síle výrobné hospodářství státního!

§. 150. Nadvláda přírody nezlomitelná hospodáři osamělému.

Zmínil jsem se již, že v přirozenosti člověka leží pud nepřemožitelný, jenž provází jej od kolébky až k hrobu — pud po blahobytu. Sotva se nasytil, chce se baviti; sotva se ošatil, chce se zdobiti; sotva si vystavěl chatrč, již myslí na hrad; sotva docílil blahobytu hmotného, již domáhá se nehmotného: blahobyt svůj nehmotný usiluje zvýšiti až k nejvyšší možné míře mravní dokonalosti. K účeli tomu nadala jej prozřetelnosť rozmanitými silami duševnými a tělesnými. Porovnáme-li základ tento s účelem, kterémuž má sloužiti, přesvědčíme se, že nižádný jedinec sám o sobě blahobytu dosáhnouti nemůže. Žádný tvor netrvá tak dlouho v stavu dětinství; nižádný není proti slotám přírody tak bezbranný; žádného nečeká stáří tak dlouhé a trapné jako člověka. Základní tento odpor nalézá rozluštění v pospolitosti. *Pospolitosť jest sdružení na vzájemnou podporu.* Podpora ta pojišťuje člověku k dosažení určení, kterýmž jest mravní dokonalosť, nevyhnutelné *svobody* čili *způsobilosti vyvíjeti se vedlé určení svého.*

Svoboda jest svrchovaná a podřadná. *Svoboda svrchovaná jest stav, v kterémž odstraněny jsou veškeré překážky vývoje osobnosti naší.* Tento druh svobody jest a ostane vždy pouhým ideálem; poně-

vadž nikdy nebude lze jedincům sprostiti se dokonale obmezování předmětenstvem. Za to možná každému z nás dodělati se *svobody potažné t. j. jistého stupně svobody ustavičně se vyvíjející.*

Však ani k této svobodě není možná dospěti hospodáři osamělému. Jsouť překážky stavící se v cestu osobnímu vývoji lidskému druhu dvojího. Jedny klade příroda; druhé člověk. Hospodář osamělý zápasí sice toliko s odporem přírody. Však, jak jsem dokázal, ani toho odporu mu přemoci nelze. *Z toho jde přirozená nutnosť pospolitosti.* Co nelze jednomu, dokáží společné síly mnohých. Předčí-li potřeby v osamělosti nad síly jedincovy, předčí v pospolitosti síly nad potřeby jedinců. Jako strom v širém poli o samotě stojící bouři podléhá, a v stínu háje o soudruhy se opíraje, vichřici odráží: tak sláb a málomocen jest člověk osamotnělý, silen a mocen silami spojenými.

Jedinec jest tedy odkázán na pomoc bratří svých. Stav tento jest proto přirozen; a přirozený stav, jak si ho přeje Rousseau, nepřirozen. Stav pospolitosti jest tak přirozen, že mohl Mirabeau vším právem tvrditi, že člověk nejenom zdá se býti stvořen pro pospolitosť, alebrž, že není člověkem, pokavad nezačal pospoliti se. Pravím, že mohl mluviti takto vším právem, nebo bez pospolení nikdy by nebylo lidstvo pocítilo potřeby, aby lámalo hlas útrob svých jednozvuký v články; bez pospolnosti nebylo by řeči. Bez řeči byla by ale zůstala věčně uzavřena říše nadsmyslná; a člověk bez myšlení není člověkem. *Z toho vyplývá anthropologická a mravní nutnosť pospolitosti.*

V skutku jest stav hospodářství osamělého, s nímž jsme se až posavad obírali, nehistorický. Pokud dějiny člověčenstva známy, žili lidé vždy v pospolitostech více méně dokonalých. Že ale historickému hospodářství pospolitému předcházeti muselo hospodářství osamělé, nebude nikdo pochybovati. Výčitku, že jsem měl pozorovati raději stav historický, odmítám tím, že jednoduchý stav hospodářství osamělého poskytnul nám vhodnou příležitosť seznámiti se s mnohými zjevy hospodářskými, jichž podstata nemění se nikterak ústrojím pospolitosti, a předejíti celé řadě kontroversí jinak nevyhnutelných při pozorování složitého pletiva zjevů a dějů společenskohospodářských. Aniž možná namítati, že vložením hospodářství osamělého v soustavu hospodářství politického, porušil jsem souhlas této. Nebo bylo nám toliko části propravnou k hospodářství společenskému, což jest toliko důsled-

ností návodu našeho genetického. Tak ukončena první část knihy první více theoretická, než praktická, více vykládající než předpisující; a proklestěna jest dráha k soustavnému navedení nejvhodnějšího hospodaření pospolitého vůbec a občanského zvláště, kteréž bude tvořiti obsah rozpravy následující, více praktické než theoretické.

B. Hospodářství společenské čili vláda člověka nad přírodou.

Pospolitost.

§. 151. Živly její.

Pospolitosť byla založena, aby členové její snadněji dosáhli účele svého. Účelem tím jest blahobyt. Blahobytu ale dosáhnouti nelze pouhým upospolněním. Upospolnění jest jenom krok přípravný.

Dějiny zachovaly nám jména přečetných pospolitostí, kteréž tak málo k cíli onomu se přiblížily, že možná o nich tvrditi: sdružení na vzájemnou podporu bylo jim na společnou záhubu. Skoumáme-li příčiny, shledáváme, že neblahými osudy sešly s dráhy, kterouž kráčeti měli vedlé přirozených potřeb lidských. My dráhu tu již známe. Jest to dráha svobody. Není-li pospolitosť schopna, aby pojistila jedincům svobody; není-li možná, aby v ní nabyli spůsobilosti vyvíjení vedlé určení svého: pak jest ústrojí její nepřirozeno a musí rozpadnouti jako vše nepřirozené. Svoboda jest první podmínkou vývoje jedinců. Prvním účelem pospolitosti musí tudíž býti zabezpečení svobody *všech* členů svých. Z toho jde, že účel pospolitosti neodporuje účeli jedinců. Však ač nepříčí si účelé, předce musí, jakmile počínají se jich domáhati, nastati mezi jedinci celkem neshoda. Nebo svoboda není nižádný stav setrvačný; nýbrž věčný vývoj. Věčně proudí život její mezi dvěma body, brzy se jim blíže, brzy se jich vzdaluje, nikdy jich zúplna nedostihuje. Snahou sebezachování, bezvýminečným to zákonem přirozenosti lidské, puzen jest jedenkaždý k rozšíření svobody své vlastní. Žíti toliko svobodě cizí jest nejkrásnější ideou mravní; a nejvyšší možné uskutečnění její jest vítězoslávou vzdělanosti; však dokonalé uskutečnění ostane